

Derleyen ŞÜKRÜ ASLAN
Herkesin Bildiği Sır: Dersim

İletişim Yayınları 1481 • Memleket Kitapları 15

ISBN-13: 978-975-05-0773-1

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI 1930'lu yıllarda Dersim'in kız çocukları

(Kalan Müzik Arşivi, Hasan Saltık)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen ŞÜKRÜ ASLAN

Herkesin Bildığı Sır: Dersim

Tarih, Toplum, Ekonomi,
Dil ve Kültür

i l e t i Ő i m

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i> ŞÜKRÜ ASLAN	9
-----------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İlk bakışta...

<i>Dersim - Tarih, doğa, insan...</i> KEMAL BURKAY	17
<i>Dersim/Tunceli ve Celali kardeş şehirler</i> YÜCEL DEMİRER	37
<i>Kentin bugünü: Ekonomik, siyasal ve demografik görünüm</i> MUZAFFER AKIN	49

İKİNCİ BÖLÜM

Bir zamanlar...

<i>Kalbim Zeranic'te kaldı</i> İMRAN AYATA	67
<i>Dersimliyim: Biraz içinden biraz dışından</i> ALİ EKBER DÜZGÜN	83

<i>Dersim ve biz</i> MUZAFFER ORUÇOĞLU.....	99
<i>Hayatta kaldığım tek Ders'im</i> VOLGA H. SORGU TEKİNOĞLU.....	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kimlik, inanç, dil ve müzik

<i>Alevilik örneğinde inanç-etnik kimlik ilişkisi üzerine yapılan tartışmalara kısa bir bakış</i> HÜSEYİN AĞUİCENOĞLU.....	119
<i>Dersim'de etnik kimlik</i> GÜLSÜN FIRAT.....	139
<i>Dersim Alevi geleneğinde bir tarihsel ocak: Ağuçanlar</i> SABİR GÜLER.....	155
<i>Dersim ve egemene direniş mekânı olarak müzik</i> BAHAR ŞİMŞEK.....	175
<i>Müzik ve kültürel kökler bağlamında Dersim müziği</i> MIKAIL ASLAN.....	197
<i>Zazaca üzerine notlar</i> MESUT KESKİN.....	221

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tarih, toplum, politika

<i>Osmanlı belgelerinde Dersim'e dair bazı örnekler</i> HÜSEYİN IRMAK.....	245
<i>16. yüzyılda Çemişgezek (Dersim) sancağının sosyal ve siyasal yapısı</i> M. ALI SAĞLAM.....	269

<i>Mazgirt yakınlarındaki Kaleköy Kalesi'nden Dersim'in uzak tarihine katkılar</i> SERKAN ERDOĞAN.....	295
<i>II. Abdülhamit dönemi raporlarında “Dersim sorunu” ve zihinsel devamlılık</i> ALIŞAN AKPINAR - SEZEN BİLİR SERHAT BOZKURT - NAMIK KEMAL DİNÇ.....	311
<i>Koçgiri ve Dersim Kürt hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin rolüne dair</i> DİLEK SOİLEAU.....	335
<i>Ulus-devletin Dersim'le teması</i> MURAT YÜKSEL.....	357
<i>İktidarın gör dediği: 1935 yılı Türk basınında Tunceli Kanunu</i> ZELİHA HEPKON.....	373
<i>Genel nüfus sayımı verilerine göre Dersim'de “kayıp nüfus”: 1927-1955</i> ŞÜKRÜ ASLAN.....	397
<i>Memleket ve Garp hikâyeleri: 1938 Dersim sürgünleri ile bir sözlü tarih çalışması</i> SİBEL YARDIMCI - ŞÜKRÜ ASLAN.....	413
<i>Sözlü anlatılarda 1930-1940'lı yıllar ve Dersim'de gündelik hayat</i> CEMAL TAŞ.....	441
<i>1960'larda Tunceli/Dersim kent mekânında siyasal eylemlilik: Doğu Mitingleri</i> AZAT ZANA GÜNDOĞAN.....	481
<i>1970'li yıllarda Tunceli/Dersim'de toplumsal mücadeleler ve dinamikleri</i> HARUN ERCAN.....	507

Günümüzde Tunceli / Dersim

<i>Munzur'a vurulacak altın kelepçe can suyu olacak mı?</i> BEYZA ÜSTÜN - FUAT ERCAN.....	535
<i>Tunceli'de maden yataklarının genel görünümü ve yatırım olanakları</i> ALİ HAYDAR GÜLTEKİN.....	551
<i>Tunceli/Dersim'de kadınların gündelik yaşam deneyimleri çerçevesinde toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisi</i> SEMA BUZ.....	561
<i>Toplumsal bir sorun ve kültürel bir çelişki olarak Dersim'de madde bağımlılığı</i> ÖZKAN YILDIZ.....	575

Diyasporada Dersim ve Dersimliler

<i>Almanya'da bir göçmen toplum: Dersimliler</i> HİDİR EREN ÇELİK.....	591
YAZARLAR HAKKINDA.....	613
1938 fotoğrafları.....	623

Sunuş

ŞÜKRÜ ASLAN

“Dersim” Anadolu’nun doğusunda bir coğrafi bölgeyi anlatmaktan daha çok, neredeyse tarihi boyunca ama özellikle 1930’lu yılların sonlarına doğru maruz kaldığı siyasal ve askerî müdahalelerin yarattığı derin toplumsal tahribatla belleklerde yer etmiş toplumsal ve kültürel bir varlığa işaret eder. Fakat aynı zamanda nehirleri, dağları, zengin bitki örtüsü ve vadileriyle de ilgi çekici coğrafyanın mekânı olan Dersim, bu özellikleriyle hemen her dönemde ülke gündeminde önemli bir yer almıştır. Dersim’in kendine özgü fiziki ve toplumsal niteliklerini bugün de gözlemlemek mümkündür. Üç noktadan (Mazgirt, Pertek ve Mutu) giriş yapılabilen bölgedeki askerî güvenlik kontrolleri adeta kente geldiğinizi haber verir. Sonrasında diğer kentlerden farklılığı kolaylıkla hissedilebilen gündelik hayata ilişkin sayısız ritüele tanıklık edebilirsiniz.

Yüzyıldan daha fazla zamandır yazılmış bütün resmî raporlarda Dersimlilerin inanç pratikleri dili ve diğer nitelikleri problem edilmiş; özellikle kültürel kimliği bir muhalif dinamik olarak algılanmış ve dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Fakat sadece toplumsal-kültürel nitelikleri değil, askerî müdahalelerin başarısına engel teşkil ettiği için, dağlık, ormanlık, derin vadilerden oluşan, sayısız korunaklı alana sahip ve geçitver-

mez coğrafi özellikleri de bir sorun olarak görülmüştür. Böylece Dersim, onu kontrol altına almak isteyen hâkim siyasetler için daima bir “tatbikat alanı” olmak durumunda kalmıştır.

Bu “tatbikatlar” aracılığıyla modern tarihin en vahşi saldırılarına tanıklık eden Dersim’de 1950’li yıllardan itibaren yeni bir özellik ortaya çıkmış; Tunceli-Dersimli aileler çocuklarını cumhuriyetin okullarında okutmaya özel önem vermişlerdir. Büyük ölçüde yaşanan toplumsal deneyimlerin tetiklediği bu eğilimle birlikte bölgede sadece okuma yazma oranı yükselmemiş aynı zamanda yüksek öğrenim görmüş çok sayıda Dersimli genç de siyasal hayatta görünür olmaya başlamışlardır. Bu durum ülkedeki toplumsal muhalefette Dersimli aydınların aktif yer almaya başladığı bir sürece işaret eder. Yüksek öğrenim görmüş Dersimli gençler bu yıllardan başlayarak sosyalist örgütlerde politika yapmaya başlamışlardır.

1970’li yılların muhalif politik ortamında Dersimliler hemen her alanda baskın bir gruptu ve Tunceli-Dersim, sosyalist hareket ile anılır olmuştu. O kadar ki bu yıllarda hâkim siyaset için “Tunceli doğumlu” olmak adeta “suçlu sayılmak” için yeterliydi. 1980’li yıllarda ise bu risk, genç Tuncelililer için ülke sathına yayıldı. Dönemin iktidarı bu insanları bir yandan kovuşturmaya tabi tutarken öte yandan “asıl Türk” ve “gerçek Müslüman” olduklarına inandırmak için “bilimsel çalışmalar” bile düzenledi. Bu eğilime uygun olarak Dersimlilerin “öz kimliğine” yeniden ve daha güçlü dahil olmalarını sağlamak amacıyla köylerine, kasabalarına camiler yapıldı. Alevi oldukları için namaz kılmayan ve dolayısıyla camiye ihtiyaçları olmayan bu topluma, camiye gitmek dışında bir seçenek bırakmayan siyasal bir ortam inşa edildi. 1990’lı yıllarda ise sistemin içinden başka bir görüş gelişti. Aleviliğin kamusal alana çıkabildiği bu dönemde çok büyük bölümü Alevi olan Dersim-Tuncelililer bu kimlikleriyle şeriatçı eğilimlerin karşısında ülkede “laikliğin güvencesi” olarak görüldü. Buna karşılık Dersimliler bütün bu dönemde de farklılıklarını gösteren bir dizi siyasal pratik geliştirdiler.

Özetle dışarıdan Dersim-Tunceli ile kurulan temas ve onu tarif etme biçimi hemen her zaman iktidarların siyasal çizgi-

sine ve sistemin beklentilerine göre gerçekleşti. Dersimlilerin kendilerini nasıl ve hangi kimlikle tanımladıkları ise aslında pek önemsenmedi. Bu durum bugün de değişmiş değildir. Modern tabuların çözülmesiyle Dersim'in kültürel kimliği ve toplumsal yapısına yönelik büyük tahribatın üzerindeki perde aralanırken, hâkim söylem bu kez daha “sevecen” bir dönüştürücü güç olarak görünür olmaya başladı.

* * *

Dersim üzerine bu kitabı hazırlamaya karar verdiğimde Onur Öymen, Dersim’de “anaların ağlamasını” hafife alan konuşmasını henüz yapmamıştı. Bu konuşmanın yarattığı hararetli tartışmalar içinde Başbakan’ın, “Dersim katliamı” ifadesini kullanacağı ve “Dersim sürgünlerinin listesi”nden söz edeceği bilinmiyordu. Dersim meselesini alışılmışın dışında kavramlarla değerlendiren yayınların yakın gelecekte çoğalacağı beklentisi de bu kadar güçlü değildi. Özetle ‘38, öncesi ve sonrası 70 yıldan daha fazla bir zamandır nasıl anlatılıyorsa yine öyle anlatılıyordu. ‘38 vak’ası uygulayıcıların da mağdurların da belleklerine bir çeşit “ulusal sır” gibi nakşedilmişti. Hâkim söylemin etkisiyle ondan bahsetmek bir anlamda “vatana ve millete ihanet” gibi algılanıyordu. O kadar ki üst düzey bir kamu yöneticisi hatıralarını yazarken 1937 yılı bahar aylarında Dersim’de yaşadıklarını “okuyucularının affına sığınarak” atlamıştı.

Bununla birlikte Dersim’le ilgili bölgenin ve toplumun tarihi üzerine konuşurken aslında çoğu insan kulaklara fısıldayarak 1938 vak’asının pek çok boyutunu konuşmaktaydı. “Dersim kırımı” bir fısıltı olarak kulaktan kulağa yayılıyor fakat kamuya bir ses vermek gerektiğinde “ulus-devlet inşasının zorunlu sonuçlarından biri” denilerek olan bitenler meşrulaştırılıyor ve “konu kapanıyordu”. Böylece Dersim’de devletin baş vurduğu fiziki tasfiye süreci herkesin bildiği ama konuşmadığı bir “ulusal sır” olarak kalmaya devam ediyordu.

Bu kitabın hazırlanmasında “herkesin bildiği sır”rını olabildiği kadar geniş boyutlarıyla deşifre etmek niyeti de elbette etkili oldu. Fakat Dersim’i anlatmak için bu “ulusal sır”rın konusu

olan tarihsel dönemeçten geriye ve ileriye doğru yolculuk yapmak gerektiği açıktı. Bu çerçevede hazırlanan kitap, 1938'den iki yöne doğru yapılan yolculuğun izlerini sürüyor. Bu izler bizi Dersim'in tarihine, diline, müziğine, inanç pratiklerine, mücadelelerine, başarılarına, yenilgilerine vb. götürüyor. Kitapta bunların her birinden değerli örnekler yer almaktadır. Dolayısıyla sadece bir kırılma noktası olarak '38 üzerine değil; bu toplumsal olay üzerinden giderek onun öncesini ve sonrasını da içeren bütünsel bir anlatı yaratmak amaçlandı. Bu bağlamda tarihi, kültürü ve kimliği kimi zaman bilimsel metodolojiyle kimi zaman da hatıralar üzerinden ama olabilecek en geniş ölçüde ele alındı. Aynı zamanda kentin/bölgenin bugününü de verilerle tasvir eden yazılara yer verilerek günümüz Dersim'i üzerine yapılan değerlendirmelerin somut bir eksene çekilmesine olanak sağlandı.

Elbette kitap, Dersim'e ilişkin her meselenin yazıldığı ve dolayısıyla her tartışmalı meseleye kesin açıklık getirdiği iddiasında değildir. Bilakis kendi içinde de farklı tezlere yer vermektedir. Bu kitabın şimdiye kadar Dersim üzerine yapılmış bir dizi değerli çalışmadan yararlanarak olsa olsa bu süreci bütünlüklü olarak anlamaya katkıda bulunacak yeni bir kapı açtığı söylenebilir. Bu kapıdan Türkiye ve ülke dışından pek çok araştırmacı girmeye devam edecektir. Artık üniversitesi de olan Dersim'de genç öğretim elemanlarına önemli görevler düşmektedir. Politik ve akademik birikimiyle her zaman enformel bir üniversite olmuş Dersim-Tunceli'de formel üniversitenin başarısı büyük ölçüde bu akademik kanalın inşasına bağlı olacaktır. Dolayısıyla üniversite üzerinden yeni çalışmalarla devam etmesini umduğum ve dilediğim bu sürecin sonunda Dersim-Tunceli'ye ilişkin hatırı sayılır bir külliyat oluşturmak mümkün olabilirse bundan mutluluk duyacağım.

* * *

Birkaç yıldır Dersim üzerine kafa yoranlardan biri olarak konuyla ilgili araştırma sürecinin her aşamasında yaşadığım hissiyattan da söz etmek istiyorum. Her şeyden önce bir sosyal bi-

limci olarak Dersim üzerine çalışmanın, insanı yoğun bir duygusal ortama sürüklediğini söylemeliyim. Bu anlamda araştıran özne ile araştırılan nesne arasında kalın bir duvar olması gerektiğini söyleyen klasik yaklaşımın hayata ve insana çok yabancı olduğunu en net şekilde Dersim’le ilgili araştırmalar sürecinde yaşadım. Bu, toprakların tanıklık ettiği olaylar büyük anlatıların hiçbir zaman dindiremeye yetmeyeceği kadar derin yürek acıları yaratmıştır. Onlardan sadece ikisini söylemek isterim.

Birincisi, toprak ve insanın bambaşka bir zihin dünyası inşa ettiği bu bölgeden sürgüne gönderilenlerden bir bölümünün bilmedikleri topraklarda hayatlarını yitirerek bir bakıma sonsuza kadar sürgün olarak kalmış olmalarıdır. Üzerinde “Dersim Hadisesinden Naklen Gelen” yazılı bir mezar taşı ve “aç kalamam ama memleketimde kalayım,” diyenlerin bir daha memleketine dokunabilmelerinin olanaksız hale getirilmesi, Dersimliler için sözcüklerin açıklamakta kifayetsiz kaldığı derin bir yürek yarasına işaret eder.

İkincisi, özellikle kültürlerarası ilişkilerde sevimsiz bir sözcük olan “ıslah etme” politikasının bu bölgede adeta bir yazgıya dönüşmüş olmasıdır. Görüldüğü kadarıyla farklı/özgün bir kültürel gelenek olarak Dersimlileri “terbiye etme” politikası Osmanlı’dan günümüze hiç değişmemiştir. Güç kullanarak, sürgüne gönderilerek, dili ve inanç pratikleri yasaklanarak, okullar ve hâkim inancın mekânları inşa edilerek vb. bu politikada süreklilik sağlanmıştır. Bütün bu süreçte merkezî siyasete yön veren aktörler değişmiş ama ıslah etme zihniyeti hiç değişmemiştir. Şimdi de olduğu gibi.

Bin yıllardır bu topraklarda inançlarını doğada yaşayan; ağaçların, nehirlerin, dağların, kayaların, göletlerin vb. kutsal sayıldığı ve bu nedenle büyük saygı ve özen gördüğü bu zengin kültürel pratiklerin “Türklük” ve “Müslümanlık”ın hâkim versiyonlarıyla bir an için yer değiştirdiğini düşünün. Bu Türkiye’nin zengin kültürel geleneğinde büyük bir kırılma, çok ciddi bir fakirleşme değil midir?

* * *

Bu kitabın hazırlanması sürecinde, 10 Ekim 2009'da Dersim-Tunceli'de son yılların en büyük kitle gösterisi yapıldı. "Munzur'da Baraj İstemiyoruz" talebini haykıran bu eylemin en önemli özelliği bütün kentin eyleme katılmış olmasıydı. Kentteki esnaf tümüyle kepenkleri indirmiş ve yürüyüşe katılmıştı. Kentteki bütün Sivil Toplum Kuruluşları eylemin içindeydi. Kısaca bütün kent barajları istemediğini söylüyordu. Ama barajların yapımı hem o zaman hem de sonrasında yapılmaya devam etti. Aslında Dersim-Tunceli sorunsalının kısa özeti de budur. Merkezden üretilen siyaset ve pratiklerin kamu gücü ve yetkisi kullanılarak yerele rağmen ve yerele karşı inşa edilmesidir.

Klasik mülkiyet duygusuyla hiç ilgisi olmayan başka tür top-rağa sadakat kültürünün etkilediği bu toplumsal coğrafyada insanı, topraktan koparma projelerinin insan yaşamında yarattığı derin travmatik etkilerin iki büyük örneği daha önce yaşanmıştı. 1938'de iskân pratikleri (sürgünler) ve 1990'lı yılların ortalarında köylerin boşaltılmasıyla gerçekleşen zorunlu göçler bu dışlama politikalarının sonuçlarıdır. Şimdi ise aynı eğilimin barajlar yoluyla sürdüğü gözlenmektedir.

* * *

Son söz olarak, kitapların önsözünde katkıda bulunanlara teşekkür etmek genellikle adettir. Fakat teşekkür edileceklerin sayısı hayli kabarık olduğu için bunu özetleyerek yapabileceğim. Öncelikle bu kitabı birlikte hazırladığımız yazarlarımıza planladığımız yayın takvimine gösterdikleri özen ve emekleri nedeniyle teşekkür ediyorum. Kentteki gündelik hayata ilişkin çok sayıda veri üretmek için günlerce emek harcayan Dersim'deki sevgili arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ve Dersim konulu bir kitaba duyulan ihtiyaç fikrini benimle paylaşan sevgili arkadaşım Yücel Demirel'e, bana güvenerek bu kitaba önemli bir dosya katan sevgili Tanıl Bora'ya ve fotoğraf arşivinden seçme yapmama izin veren sevgili Cemal Taş'a ve Hasan Saltık'a çok teşekkür ederim.

Nisan 2010, İstanbul